

ГЕОПОЛІТИЧНА БОРОТЬБА СВІТОВИХ АКТОРІВ У РЕГІОНІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ: ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Авторка:

Віра Константинова

Попри проголошений Україною зовнішньополітичний курс на інтеграцію до Європейського Союзу (ЄС) та Північноатлантичного альянсу (НАТО) з початком повномасштабного вторгнення Росії у лютому 2022 року, актуалізація інших напрямків зовнішньої політики набула критичного значення.

За майже 2,5 роки війни Україна здійснила переоцінку своїх двосторонніх відносин з багатьма країнами та регіонами. Субрегіон Центральної Азії (ЦА) був у фокусі ще в довоєнній Стратегії зовнішньополітичної діяльності України (2021)¹. З початком великої війни 2022 року центральноазійський вектор набув якісно іншого значення у зв'язку з геноцидною війною, яку веде кремлівський режим проти суверенної та незалежної України.

До регіону Центральної Азії здебільшого включають п'ять країн – Республіку Казахстан (РК), Киргизьку Республіку (КР), Республіку Таджикистан (РТ), Туркменістан та Республіку Узбекистан (РУЗ). Водночас, окремі дослідження фокусуються на єдиному центральноазійському геополітичному просторі з включенням до нього Афганістану та Монголії. В даному дослідженні увага буде зосереджена на п'яти країнах з урахуванням безпекового чинника та “нової політичної реальності” Афганістану.

Відсутність країн регіону на Глобальному саміті миру, що відбувся у Швейцарії 15-16 червня 2024 року, ставить нагальне питання щодо необхідності зміни підходів та трансформації політики України щодо регіону з метою залучення цих країн до миротворчого процесу на основі Української формули миру та конструювання довгострокових взаємовигідних відносин з “центральноазійською п'ятіркою”.

¹ УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ №448/2021 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року "Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України" <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017>

Оцінка ситуації

Геополітична ситуація, яка почала складатися в регіоні ЦА внаслідок російського віроломного нападу на Україну у лютому 2022 року, продовжує динамічно трансформуватися; спостерігається загострення конкуренції між регіональними та позарегіональними гравцями. Окремі країни підсилюють або завдають шкоди регіональним позиціям таких глобальних акторів як Китайська Народна Республіка (КНР), Російська Федерація (РФ), Сполучені Штати Америки (США), Європейський Союз. Нещодавно, свій інтерес до регіону підтвердило Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії (Велика Британія). Тож, посилення геополітичної боротьби у регіоні Центральної Азії має низку причин.

По-перше, провал російського блицкригу проти України і затяжний характер, якого набула війна, поставив під сумнів ключовий наратив, на якому протягом довгого часу був заснований російський вплив в регіоні, а саме здатність Росії відігравати роль “гаранта безпеки” для країн Центральної Азії.

По-друге, спроби російського керівництва створити умови для послаблення ефекту санкційного тиску у зв’язку з агресією проти України шляхом використання юрисдикцій окремих країн Центральної Азії.

По-третє, ймовірне загострення геополітичного протистояння між США та КНР у найближчі роки створює запит на безперебійний і сталий доступ до критично важливих природних ресурсів та мінералів, необхідних для розвитку спроможностей обох країн, включаючи їхню військову промисловість.

По-четверте, членство країн регіону в інтеграційних об’єднаннях під егідою Росії чи Китаю, створення та функціонування багатосторонніх дипломатичних форматів за формулою «5+1» з США, країнами ЄС, країнами Південно-Східної Азії, а також регіональних міжнародних майданчиків, таких як Нарада зі взаємодії та зміцнення заходів довіри в Азії (НВЗДА). Переплетіння стратегічних інтересів і економічна конкуренція світових акторів ставлять регіональні країни в умови постійного зовнішнього тиску.

Російська Федерація є одним із так званих “класичних” акторів в центральноазійському регіоні. З моменту розпаду Радянського Союзу, країни Центральної Азії залишалися в орбіті впливу Росії через різноманітні інструменти збереження міждержавних зв’язків. Системна робота Росії щодо цементування свого впливу на регіональні еліти протягом всього періоду після здобуття країнами ЦА своєї незалежності, мало наслідком тісні особисті контакти. У свою чергу, це конвертувалося у підтримку російських ініціатив на міжнародній арені.

Використовуючи інтеграційні об'єднання, такі як Співдружність незалежних держав (СНД), Євразійський економічний союз (ЄАЕС), Організацію Договору про колективну безпеку (ОДКБ), Росія забезпечувала довгострокові відносини у політичній, економічній та безпековій сферах. У підтвердження цієї тези, Росія зберігає свою військову присутність у трьох із п'яти країн Центральної Азії.

Після початку повномасштабної війни та зосередження російських зусиль на українському театрі у регіоні Центральної Азії спостерігалось короткочасне послаблення політичних позицій Росії. Уряди країн Центральної Азії перебували під сильним тиском російської дипломатії з метою забезпечення політичної та військової підтримки вторгнення Путіна в Україну.

Варто зазначити, що країни Центральної Азії утримуються при голосуванні за резолюції ООН, які засуджують російське вторгнення та піднімають питання порушення прав людини на окупованих територіях України. Проте, окремі країни чітко заявили, що підтримують суверенітет, незалежність та територіальну цілісність України, ведуть роз'яснювальну роботу щодо неприпустимості участі у збройному конфлікті на будь-якій із сторін, здійснюють кримінальне переслідування у випадках встановлення факту такої участі.

При цьому, обсяги торгівлі країн ЦА та Росії протягом періоду війни демонструють зростання, що вказує на опосередковану підтримку життєздатності російської економіки в умовах санкційного тиску за рахунок центральноазійських країн та їхнього членства в ЄАЕС. Спроби російського керівництва заохотити країни Центральної Азії до більш рішучої інтеграції в рамках російських інтеграційних проєктів зі змінами геополітичних обставин скоріш за все не принесуть бажаних для Росії результатів.

Значна кількість досліджень щодо значення Центральної Азії для китайської зовнішньої політики звертає увагу на те, що для **Китаю** регіон ЦА є важливим з точки зору його ресурсної бази та потенціалу щодо розвитку внутрішньорегіональної сполучності. Ініціатива Китаю «Один пояс, один шлях», яку часто називають Новим Шовковим шляхом, визначила зміну китайського підходу до Центральної Азії як до єдиного геополітичного і логістичного простору, за який доводилося дипломатично конкурувати з Росією та США.

З виведенням американських військ з Афганістану та новим фокусом на Індо-Тихоокеанському регіоні, КНР отримала широке поле для маневру в регіоні, де імідж США як надійного партнера ставили під сумнів. Китай скористався обставинами і збільшив свою військову присутність у регіоні ЦА за рахунок

політичних контактів, проведення спільних навчань, підготовки військових кадрів, збільшення фінансової допомоги та експорту озброєнь, а також розбудови військової інфраструктури². Зрозуміло, що подібна регіональна активність Китаю перебувала у фокусі регіональних акторів. У результаті, Китай постав прийнятною альтернативою.

У травні 2023 року на інавгураційному саміті Китай-Центральна Азія Голова КНР Сі Цзіньпін представив китайське бачення розвитку регіону та ролі Китаю в цьому процесі. Китайський лідер акцентував увагу на чотирьох ключових принципах розбудови відносин: взаємодопомога, спільний розвиток, універсальна безпека та “вічна дружба”³. В цих умовах країнам Центральної Азії була зроблена вигідна дипломатична пропозиція, довгострокові наслідки якої наразі важко передбачити.

Після розпаду СРСР у 1991 році **Сполучені Штати Америки** вважали центральноазійський регіон зоною російського безпекового впливу, тому регіон мав другорядне значення до моменту афганістанської кампанії 2001 року. Протягом 20 років американська діяльність у Центральній Азії була зосереджена насамперед на забезпеченні військових операцій США в Афганістані⁴. Після виведення американських військ з Афганістану у 2021 році та з початком російсько-української війни, політика США в Центральній Азії перебуває у процесі трансформації в контексті нових викликів та можливостей.

Згідно зі “Стратегією Сполучених Штатів Америки для Центральної Азії на 2019-2025 рр.: просування суверенітету та економічного процвітання”⁵, затвердженої ще за часів Адміністрації Дональда Трампа, Центральна Азія є геостратегічним регіоном, важливим для інтересів національної безпеки Сполучених Штатів, незалежно від рівня участі США в Афганістані. США працюватимуть з державами Центральної Азії, щоб “забезпечити стійкість до короткострокових і довгострокових загроз їхній стабільності; зміцнити їхню незалежність; і розвивати політичні, економічні та безпекові партнерства”.

У квітні-травні 2022 року відбулося оновлення стратегічного бачення для більшості країн ЦА, лише для Киргизстану нова Інтегрована стратегія була [затверджена](#) у жовтні 2023 року. У даних документах Державного департаменту США

² China’s New Military Posture in Central Asia (April 26, 2022) https://nesa-center.org/dev/wp-content/uploads/2022/05/2022-0426_Chinas-New-Military-Posture-in-Central-Asia.pdf

³ President Xi Jinping Chairs the Inaugural China-Central Asia Summit and Delivers a Keynote Speech May 19, 2023) https://www.mfa.gov.cn/eng/zxxx_662805/202305/t20230519_11080116.html

⁴ U.S. Foreign Relations Committee: Subcommittee On Near East, South Asia, Central Asia, and Counterterrorism / Subcommittee Hearing "GEOPOLITICAL COMPETITION AND ENERGY SECURITY IN CENTRAL ASIA" (March 8, 2023) <https://www.foreign.senate.gov/imo/media/doc/4256a03b-bd57-ce05-be0d-2a8d19201bfb/03%2008%2023%20--%20Geopolitical%20Competition%20and%20Energy%20Security%20in%20Central%20Asia.pdf>

⁵ United States Strategy for Central Asia 2019-2025: Advancing Sovereignty and Economic Prosperity <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/United-States-Strategy-for-Central-Asia-2019-2025.pdf>

висловлюється готовність щодо підтримки зусиль лідерів країн регіону на шляху до демократичного розвитку, забезпечення верховенства права та прав людини, побудови інклюзивної, диверсифікованої економіки з розширеними регіональними і міжнародними зв'язками⁶. Враховуючи наповненість двосторонніх відносин, серед пріоритетних країн американського інтересу є Казахстан і Узбекистан.

З метою виведення відносин США з регіоном ЦА на новий рівень на просування концепції процвітаючого, безпечного та демократичного регіону, була започаткована дипломатична платформа США та Центральної Азії (C5+1). Державний секретар США Ентоні Дж.Блінкен відвідував регіон ЦА (Казахстан та Узбекистан) у лютому-березні 2023 року з метою участі у міністерській зустрічі C5+1⁷. У вересні 2023 р. відбувся перший саміт лідерів країн Центральної Азії та Сполучених Штатів Америки у форматі “C5+1”, за результатами якого було оприлюднено спільну заяву, в якій наголошувалося на “новій атмосфері партнерства в рамках C5+1”⁸. Крім того, започатковано формат В5+1, який сприятиме розширенню економічного партнерства між США та ЦА. Таким чином, США започаткували нову главу у відносинах з регіоном.

Інтерес **Європейського Союзу** до Центральної Азії перебуває в економічній парадигмі. Попри геополітичні зміни в регіоні, ЄС продовжує керуватися стратегією щодо регіону, яка була затверджена у червні 2019 року. Стратегія окреслює три пріоритетні напрями для залучення ЄС: партнерство з державами та суспільствами Центральної Азії для забезпечення стійкості (права людини та демократія, безпека, екологічні виклики); партнерство заради процвітання (підтримка диверсифікації економіки та розвитку приватного сектору, сприяння внутрішньорегіональній торгівлі та стійкому зв'язку); підтримка регіонального співробітництва в Центральній Азії⁹. У світлі останніх подій розробка нової Стратегії стає актуальним завданням для майбутнього складу Європейської комісії.

Залученість ЄС до регіону продиктовано геостратегічними міркуваннями та інфраструктурним потенціалом. На виконання Стратегії [Global Gateway](#) окремі країни ЄС та європейські фінансові установи зосередили свої зусилля на

⁶ Інтегрована [стратегія](#) США для Таджикистану (затверджено: 01.04.2022 р.); Інтегрована [стратегія](#) США для Узбекистану (затверджено: 12.04.2022); Інтегрована [стратегія](#) США для Туркменістану (затверджено: 26.04.2022); Інтегрована [стратегія](#) США для Казахстану (затверджено: 25.05.2022).

⁷ Secretary Blinken’s Travel to Kazakhstan, Uzbekistan, and India. Press Statement (February 23, 2023) <https://www.state.gov/secretary-blinkens-travel-to-kazakhstan-uzbekistan-and-india/>

⁸ The White House C5+1 Leaders’ Joint Statement (September 21, 2023) <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/09/21/c51-leaders-joint-statement/>

⁹ Joint Communication to the European Parliament and the Council “The EU and Central Asia: New Opportunities for a Stronger Partnership”, Brussels, 15.5.2019; JOIN(2019) 9 final https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/joint_communication_-_the_eu_and_central_asia_-_new_opportunities_for_a_stronger_partnership.pdf

Транскаспійському міжнародному транспортному маршруті (ТМТМ, Серединний коридор)¹⁰. Низький рівень як внутрішньорегіональної взаємопов'язаності, так і пов'язаності із зовнішнім світом, обмежують країни ЦА у економічному зростанні. Встановлення транспортного коридору між Центральною Азією, Південним Кавказом, Туреччиною і Чорноморським регіоном, а також Європою матиме позитивний економічний ефект.

Пожвавлення політичного діалогу між країнами ЦА та окремими членами ЄС є практичним підтвердженням зміни європейського курсу щодо регіону¹¹. Спостерігається активізація центральноазійського вектору зовнішньої політики **Німеччини, Франції, Італії, Нідерландів** тощо. Після лютого 2022 року відбулися візити на найвищому рівні, проведені економічні форуми за участю європейського бізнесу за формулою “С5+1”.

Окремі країни ЄС, такі як **Угорщина**, звернули свою увагу на регіон через власні мотиви. Зокрема, угорська політика “Відкриття Сходу” (угор. “Keleti Nyitás”), яка була започаткована у 2010-х роках, дозволила залучити центральноазійські країни до деяких ініціатив Будапешта. При цьому, після початку війни між Угорщиною та країнами ЦА спостерігається активний політичний діалог на найвищому та високому рівнях. Угорщина продовжує створювати довгострокове партнерство з країнами ЦА, яке засновано як на економічних, так і на культурних та освітніх засадах¹².

Прагнення до подальшого поглиблення зв'язків між ЄС та Центральною Азією засновано на позиції, що ЄС має “червоні лінії”, які не перетинатиме задля економічної вигоди, і при цьому ЄС також прагне до побудови партнерських відносин, в яких будуть відсутні вимоги щодо відмови від інших партнерів.

Варто відзначити, що до кінця 2024 року має відбутися перший в історії саміт лідерів ЄС та Центральної Азії, який формалізує співпрацю С5+ЄС на найвищому політичному рівні¹³. При цьому, за нинішніх умов для кооперації між ЄС та країнами ЦА відкриваються додаткові можливості.

Велика Британія провела переоцінку **центральноазійського вектору своєї зовнішньої політики**. Поява [звіту](#) Комітету у закордонних справах Палати громад

¹⁰ У січні 2024 року відбувся [Форум інвесторів](#), який за задумом має сприяти довгостроковій меті зробити ТМТМ “мультимодальним, сучасним, конкурентоспроможним, стійким, передбачуваним, розумним і швидким маршрутом, який з'єднує Європу та Центральну Азію за 15 днів”.

¹¹ Kryzys jako szansa. Nowy etap relacji UE i Azji Centralnej (26.04.2024)
https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarz_591_0.pdf

¹² Угорський уряд відкрив освітні можливості за стипендіальною програмою «Stipendium Hungaricum». Угорщина щорічно надає [250 місць](#) для громадян Казахстану, [200 місць](#) для громадян Киргизстану, [30 місць](#) для громадян Узбекистану. З 2023 року ця програма доступна і для громадян Таджикистану та Туркменістану.

¹³ European Parliament Brief: The EU strategy on Central Asia: Towards a new momentum? April 26, 2024
[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/762300/EPRS_BRI\(2024\)762300_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/762300/EPRS_BRI(2024)762300_EN.pdf)

щодо залученості Великої Британії до регіону Центральної Азії із рекомендаціями для уряду (листопад 2023р.) сигналізувала, що Велика Британія здійснює спробу відкалібрувати свою зовнішню політику щодо ЦА з урахуванням нових геополітичних тенденцій.

Візит Державного секретаря у закордонних справах, у справах Співдружності та розвитку лорда Девіда Камерона до регіону 22-26 квітня 2024 року мав на меті надіслати сигнали як країнам ЦА, так і глобальним гравцям. Для центральноазійських урядів цей сигнал полягає в тому, що Сполучене Королівство прагне допомогти країнам ЦА підвищити свою резистенцію шляхом диверсифікації зовнішньої політики та вирішення нагальних економічних проблем. У той же час, для глобальних гравців з протилежного табору цей візит демонстрував рішучість Великої Британії виступати єдиним фронтом з партнерами задля протидії спробам руйнувати суверенітет і незалежність менших країн.

Головним підсумком візиту стала ще одна “дипломатична пропозиція” для політичного керівництва країн ЦА. Впливовість Великої Британії на світовій арені, її активна дипломатична та інвестиційна діяльність роблять її бажаним партнером для центральноазійських урядів. Риторика британського уряду щодо відсутності необхідності робити вибір на користь конкретного партнера є привабливою, але наскільки вона виявиться практичною – наразі незрозуміло.

Сталий інтерес до центральноазійського регіону проявляють країни мусульманського світу: Туреччина, арабські країни, і звісно Іран. При чому, кожна країна пропонує свою інвестиційно-економічну та ідеологічну основу для співпраці.

Туреччина активно працює над реалізацією концепції “тюркського світу” в межах інституційного механізму – Організації тюркських держав, ОТД (Узбекистан, Азербайджан, Туреччина, Киргизстан, Казахстан, спостерігачі – Туркменістан та Угорщина). Як зазначає німецький SWP, тісні культурні зв’язки Анкари з республіками Центральної Азії у поєднанні з готовністю останніх диверсифікувати свої зовнішні зв’язки від Москви та Пекіна дають Туреччині більше важелів впливу у регіоні¹⁴. Одночасно, турецька сторона розбудовує альтернативні логістичні маршрути (зокрема, через територію Іраку), прагнучи також сприяти миру та процвітанню на Південному Кавказі та в Центральній Азії.

¹⁴ Russia’s War on Ukraine and the Rise of the Middle Corridor as a Third Vector of Eurasian Connectivity: Connecting Europe and Asia via Central Asia, the Caucasus, and Turkey (October 2022) https://www.swp-berlin.org/publications/products/comments/2022C64_MiddleCorridor.pdf

Королівство Саудівська Аравія (КСА) просуває арабське бачення міжрегіональної економічної співпраці, використовуючи нещодавно створений механізм “Центральна Азія-Рада співробітництва арабських держав Затоки” (“C5+країни Затоки”). Однією із кінцевих цілей є розвиток транзитних коридорів, які дозволять збільшити сполученість між країнами Затоки та Центральною Азією, інвестуючи в розбудову транспортних зв’язків на всій території Євразії.

З огляду на географію, найбільш прийнятний наземний шлях з точки зору прямої логістики між Затокою та Центральною Азією проходить через Іран. Однак, геополітичні та інфраструктурні обмеження змушують країни Затоки інвестувати в альтернативні маршрути.

Відбувається активний політичний діалог на рівні профільних міністерств, візити бізнес-делегацій. Країни Затоки беруть активну участь в енергетичних, транспортно-логістичних проєктах Центральної Азії. Тож, інвестиційний чинник залишатиметься одним із ключових для країн ЦА. Проте, безпекові ризики через діяльність терористичних груп в Афганістані викликають особливе занепокоєння країн Затоки.

Іран, у свою чергу, будучи союзником Росії, намагається максимізувати досягнення на міжнародній арені, в тому числі за рахунок регіону ЦА. Для ІРІ регіон Центральної Азії та Кавказу має велике геостратегічне значення через історичні, цивілізаційні, лінгвістичні, релігійні та культурні зв’язки.

Потенціал регіону як простору для політичного та економічного маневрування в умовах тиску санкційних режимів робить Центральну Азію важливим елементом “стійкості” Ірану. Президент Ібрагім Раїсі [називав](#) покращення відносин із Центральною Азією “одним із першочергових пріоритетів зовнішньої політики”. З набуттям членства в ШОС у липні 2023 року Іран спробує вирішити низку завдань, зокрема, зацементувати той рівень відносин, який склався з Росією та Китаєм після початку повномасштабної війни проти України. Попри амбіції іранського керівництва, економіка Ірану перебуває у занепаді, і міжнародна ізоляція обмежують здатність країни залучати партнерів у Центральній Азії.

З країнами ЦА Іран зосереджує свою увагу на питаннях візової лібералізації, розвитку торгівлі, сільського господарства, енергетики, гірничодобувної промисловості, транспортно-логістичних проєктах, водно-екологічній та транскордонній співпраці, розвитку туристичних відносин та зниження рівня безпекових загроз, зокрема, фокусуючись на спільній боротьбі екстремізмом, тероризмом та незаконним обігом наркотиків, але обережно пропонуючи обговорення потенційної співпраці в оборонно-військовому напрямку.

Задля досягнення своїх цілей, приватному сектору Ірану відводиться ключова роль в економічній дипломатії країни. Прагнення до становлення транспортного ланцюга Іран+Центральна Азія шляхом розбудови залізничних, автомобільних та морських транспортних вузлів є відповіддю на запит Росії щодо забезпечення торговельних спроможностей обох країн в умовах санкцій.

Іран традиційно має тісні зв'язки з Таджикистаном через культурну спорідненість та спільне бачення кроків зі стабілізації ситуації в Афганістані. Таджикистан та Іран координуватимуть свою політику щодо уряду Талібану з метою забезпечення етнічної різноманітності Афганістану при формуванні уряду. Хоч за оцінками іранських експертів, у Центральній Азії формується сприятлива стратегічна та геополітична ситуація для Ірану, проте, такі країни як Узбекистан і Киргизстан утримуються від встановлення більш тісних відносин з Іраном попри загальні регіональні тенденції.

Показово, що іранська дипломатія протягом останніх років також активно розбудовує двосторонні відносини з Казахстаном, відновлює динаміку відносин з Туркменістаном. У червні 2022 року Тегеран з офіційними візитами відвідали президенти [Казахстану](#) та [Туркменістану](#). З точки зору Ірану, візити президентів країн Центральної Азії є сигналом, що країни регіону налаштовані на розвиток співпраці незважаючи на санкційні перепони.

Реакція країн ЦА на загибель президента ІРІ та членів урядової делегації була показовою: лідери країн ЦА направили телеграми Верховному лідеру Ірану аятолі Алі Хаменеї, відвідали іранські посольства у своїх країнах, щоб особисто висловити співчуття іранському народові й зробити відповідні записи у Книзі співчуттів, а Президент Таджикистану Емомалі Рахмон [здійснив візит](#) до Тегерану, де взяв особисту участь у церемоніальних заходах.

Після обрання нового президента ІРІ, курс на розвиток відносин з країнами регіону отримає новий імпульс. Розбудова інституційних спроможностей в структурі самого МЗС Ірану та посилення координації різних установ в контексті імплементації центральноазійського вектору дозволить Ірану запропонувати більш предметний багатосторонній формат. Серед ймовірних ініціатив щодо регіону ЦА буде створення дипломатичної площадки С5+Іран за аналогією з США, Японії, ЄС, Китаю та ін. З огляду на регіональну кон'юнктуру та глобальну конфронтацію між окремими полюсами тяжіння, цілком ймовірно, що Іран в регіоні ЦА продовжить виступати підсилюючим компонентом впливу Росії, і одночасно підтримувати інтереси Китаю.

Протягом цих років одними з найактивніших азійських країн, які взаємодіють із Центральною Азією, пропонуючи свої формати співпраці, стали такі країни Південно-Східної Азії як **Японія, Республіка Корея та Сінгапур**. Відбувається політичний та економічний діалог з **В'єтнамом**, зацікавленість до регіону також спостерігається у **Малайзії**.

Окремої уваги заслуговує динаміка **відносини країн ЦА з Південним Кавказом**, зокрема, з Азербайджанською Республікою та Грузією, що продиктовано в першу чергу транспортно-логістичними міркуваннями. Напруга у відносинах Вірменії з Росією та подальший процес трансформації зовнішньополітичних орієнтирів вірменського уряду створюють для окремих країн регіону ЦА (зокрема, Республіки Казахстан) можливості медіації, що в перспективі дозволить задовольнити амбіції регіонального лідерства для підтримки стабільності та безпеки на кавказько-центральноазійському просторі.

Отже, геополітична боротьба світових акторів в регіоні Центральної Азії відбувається на багатьох рівнях із залученням країн-партнерів, і не обмежується такими вимірами як політико-дипломатичний, економічний, технологічний, інформаційний чи культурно-гуманітарний.

Прогнози і перспективи

Сталий розвиток і безпека Центральної Азії потребують суттєвих обсягів зовнішнього фінансування для розбудови внутрішньорегіональної взаємопов'язаності та розв'язування безпекових проблем. Міжнародні організації й їхні фінансові інститути, такі як Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), Азійський банк розвитку (АБР), Ісламський банк розвитку (ІБР), Євразійський банк розвитку (ЄАБР), Економічна та соціальна комісія ООН для Азії та Тихого океану (ЕСКАТО ООН), Організація економічного співробітництва (ОЕС) та Шанхайська організація співробітництва (ШОС) пропонують країнам ЦА інвестиційні портфелі для реалізації економічного потенціалу регіону.

За прогнозами [ЄБРР](#), економічне зростання в Центральній Азії сповільниться з 5,7 відсотка у 2023 році до 5,4 відсотка у 2024 році, оскільки посередницька торгівля з Росією досягла плато, а весняна повинь негативно впливає на перспективи зростання Казахстану. Наступного року зростання складе до 5,9 відсотка.

Геополітична боротьба за регіон світових лідерів задає відповідні політичні рамки, за які ставатиме все складніше вийти. За умови продовження війни, кумулятивний санкційний вплив на російську економіку, а відтак на економічний добробут країн Центральної Азії ставатиме сильнішим. Крім того, невизначеність присутня щодо політичної лінії нової Адміністрації США стосовно Китаю після президентських виборів у листопаді 2024 року.

Потенційні торговельні війни між США та КНР в умовах збереження і посилення санкційного тиску на Росію через її загарбницьку війну проти України створять для країн ЦА небезпечну внутрішньорегіональну дилему. В цих умовах перед політичним керівництвом країн ЦА ставатиме важкий зовнішньополітичний вибір. За нинішніх обставин такі країни як Киргизстан та Таджикистан скоріш за все дотримуватимуться вибору на користь російсько-китайського вектору. Казахстан та Узбекистан намагатимуться зберегти діалог з європейськими та американськими партнерами, спираючись виключно на свої економічні та інвестиційні інтереси. При цьому, Туркменістан як нейтральна країна, хоч і буде тяжіти до тюркського простору, але зберігатиме тісні відносини з Китаєм.

Хоча Росія та Китай пропонують широкий спектр економічних проєктів у різних галузях, спільним інтересом цих двох акторів залишатиметься використання центральноазійського геополітичного простору задля вирішення власних зовнішньополітичних задач. Відносини Китаю з країнами ЦА, як і відносини країн

ЦА з Росією не мають і не матимуть характеру рівноправного партнерства. Для країн ЦА Китай залишатиметься більш релевантним партнером для балансування як західного інтересу, так і російського впливу.

Економічний інтерес, який проявляє Китай до транспортно-логістичного виміру регіону ЦА, спирається на прагнення китайської сторони розширити свій доступ на європейські ринки. Тож, одним із геополітичних наслідків війни Росії проти України є гостра потреба забезпечити реалізацію ідеї Транскаспійського міжнародного транспортного маршруту. Розвиток ТМТМ стане можливим в результаті внутрішньорегіональної інтеграції між країнами ЦА на основі національних інтересів країн, а не диктату російських.

Зусилля центральноазійських лідерів щодо забезпечення прогресивного і сталого розвитку для своїх суспільств входять у протиріччя тому, що пропонує Росія як регіональний актор. Разом з тим, китайська перспектива залежатиме від того, чи країни ЦА будуть готові приймати умови, продиктовані китайськими інтересами на глобальній арені.

Повернення до регіону Великої Британії було сприйнято Росією та Китаєм у негативному руслі. Чи збережеться підвищений британський інтерес до регіону після дострокових парламентських виборів 4 липня 2024 року – наразі залишається незрозумілим. Існує вірогідність, що Велика Британія збереже свій рівень зацікавленості регіоном через економічну присутність, необхідність захищати власні інвестиції.

Ісламська радикалізація залишатиметься проблемою для стабільності в регіоні й своєрідною “відповіддю” на реальну ситуацію з рівнем життя та економічного розвитку. При цьому, спостерігається деяка спекулятивність на тематиці “трьох зол” (тероризм, радикалізм, екстремізм) з боку Росії задля підтримки і посилення її присутності на теренах регіону як “антитерористичної сили”.

Зниження рівня радикалізації, а відтак – терористичної загрози, на пряму пов’язано з економічним розвитком, підвищенням рівня добробуту громадян центральноазійських країн і безпековою стабілізацією через інклюзивний політичний процес в Афганістані. При підтримці наявного рівня політичних та економічних зв’язків з Росією сталого економічного розвитку країн ЦА не спостерігатиметься.

Висновки

Партнери України провели переоцінку ролі регіону Центральної Азії для своєї зовнішньої політики. Війна РФ проти України, позиція Китаю та потенційний збройний конфлікт за Тайвань, конкуренція за рідкоземельні метали змусили країни Центральної Азії провести переоцінку своїх відносин з глобальними акторами, які діють в регіоні.

Центральна Азія стала предметом підвищеного інтересу британських, американських та європейських партнерів через спроби з боку російського керівництва використовувати юрисдикції країн регіону для зменшення санкційного тиску на свою економіку.

Багаторічне сприйняття регіону Центральної Азії через російську інформаційну та аналітичну призму мало наслідком відсутність стратегічного бачення щодо розвитку двосторонніх відносин нашої країни з регіоном. У підсумку, Україна втрачає економічні можливості, зафіксований тренд до зниження товарообігу з регіоном ЦА, а з початком повномасштабного вторгнення Росії – цементування несприятливих політико-дипломатичних умов.

Попри те, що політичне керівництво окремих країн ЦА намагалося диверсифікувати зовнішньополітичні зв'язки ще до початку великої війни, тільки після 2022 року ця тенденція стала домінуючою. Повернення до регіону геополітичного суперництва, посилення економічних проблем через спровоковану Росією нестабільність ринків та порушення ланцюжків постачань товарів, на фоні кліматичних потрясінь змушує країни Центральної Азії балансувати вплив глобальних гравців і шукати оптимальні конфігурації з позарегіональними гравцями, враховуючи їхню приналежність до того чи іншого табору. Після 2022 року найбільш розповсюдженим форматом взаємодії стали майданчики за формулою “С5+1”, який активно задіюють всі регіональні гравці.

Конкуренція між великими державами в регіоні вимагає від країн Центральної Азії гнучкості у підходах з метою максимізації потенційних вигод від обставин, що склалися. У той же час, наявність російських військових баз, тісні економічні зв'язки з російським ВПК, а також розвиток контактів з Китаєм на військово-технічному треку, суттєво звужує будь-які потенційні можливості в напрямку диверсифікації номенклатури озброєння. Наявні тенденції говорять про суттєвий інтерес країн ЦА до турецького озброєння, незважаючи на той факт, що Туреччина є членом НАТО, головного військово-політичного опонента російського проєкту колективної безпеки, відомого як ОДКБ.

Україна та країни Центральної Азії мають історичні зв'язки, які зумовлені спільним радянським минулим. До 2014 року політичний діалог та економічні відносини України та регіону ЦА мали позитивну динаміку. З початком великої війни, країни Центральної Азії проголосили позицію нейтральності, закликаючи російську та українську сторони до “політико-дипломатичного врегулювання конфлікту”. Нейтральність прослідковується у медійному полі, де новини про війну в Україні висвітлюються з урахуванням позицій всіх сторін. При цьому, на відміну від першого етапу російської агресії проти України у 2014 році, суспільна думка у країнах Центральної Азії після лютого 2022 року зазнала змін у бік співчуття українському народу через агресивність сусідньої країни.

Вірогідність, що політична позиція країн регіону ЦА щодо російсько-української війни зазнає змін, є низькою. Навіть в умовах війни Україна володіє низкою переваг з точки зору перспективних партнерств, які можна конвертувати у відповідні взаємовигідні економічні та культурно-гуманітарні досягнення.

У той же час, політична кон'юнктура для посилення політичного діалогу України з регіоном залишатиметься несприятливою, що продиктовано як безпековими занепокоєннями самих країн ЦА щодо власних кордонів і внутрішньополітичної стабільності, так і об'єктивними можливостями України впливати на геостратегічну ситуацію в центральноазійському регіоні, поки країна перебуває в активній фазі війни з одним із ключових регіональних акторів.

Варто розуміти, що наразі в Україні вирішується доля не тільки європейської архітектури безпеки, але й закладаються основи для подальшого співіснування трансатлантичної (НАТО) та євразійської (ОДКБ) систем колективної безпеки. При цьому, подальше послаблення Росії матиме наслідком посилення привабливості китайської моделі безпеки, заснованій на діяльності ШОС. Конструктивне співіснування чи конфронтація згаданих моделей залежить від результатів війни в Європі.

Рекомендації

Прагнення України розвивати відносини з регіоном на основі принципів міжнародного права і в дусі взаємної поваги потребує довгострокового горизонту планування.

Найбільш перспективним і одночасно взаємно прийнятним з точки зору політичного контексту є гуманітарний вимір співпраці. Міжлюдські контакти, співпраця благодійних фондаций, кооперація між представниками медійних, експертних, науково-академічних кіл може закласти міцний фундамент для взаємовигідної співпраці.

Тож, очевидною є нагальна потреба у зміні підходів України до роботи з країнами даного регіону на довгострокову перспективу. Динаміка регіону відкриває “вікно можливостей”, яким українська дипломатія має скористатися.

© Центр міжнародної безпеки

Авторка:

Віра Константинова

Інформація та погляди, викладені в цьому дослідженні, належать авторам і не обов'язково відображають офіційну думку Фонду Конрада Аденауера та Міністерства закордонних справ України.

Центр міжнародної безпеки

вул. Бородіна Інженера, буд. 5-А, м. Київ, 02092, Україна

Тел.: +380999833140

Е-пошта: cntr.bezpeky@gmail.com

<https://intsecurity.org/>

